

TURISTASÁG, LÁBSZÁNKÓZÁS, PÁNGERMÁN ÉS DÁKOROMÁN VESZÉLY

Hangay Oktáv, a kolozsvári Dzsingisz kán

„Október 10-ére, vasárnapra doktorandusz kirándulást szervezünk a Börzsönybe Pajkossy tanár úr vezetésével” – írta e tanulmány szerzője az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Programja oktatóinak és doktoranduszainak küldött meghívólevélben bő egy évtizede, 2010 őszén.

„Megbeszélésünk szerint a következőkben foglalom össze tervezett október 10-i kirándulásunkkal kapcsolatos javaslatomat. A túra útvonala tehát: Perőcsény – Holló-kő – Salgóvár – Magyar-hegy – Nagybörzsöny, hossza: kb. 14,5 km, szintemelkedés: kb. 750 m.

Indulás: Bp. Nyugati pu.-ról a 7.41-kor Szobig közlekedő vonattal, érkezés: 8.56-kor. Innen tovább Perőcsényre a 9.10-kor induló busszal, érkezés Perőcsénybe: 10.08-kor. A túra időtartama kb. 5-6 óra. Nagybörzsönyből 16.09-kor, 17.08-kor és 19.08-kor indul a busz Szobra, a menetidő kb. 35 perc, Szobról minden óra 7 perckor indul vonat Bp. Nyugati felé, a menetidő 56 perc. Az útiköltség (teljesárú jegyekkel számolva: vonat: 2x1280 HUF, autóbusz: 735+365 HUF (az utóbbi jegyárak a menetdíjtáblázat alapján, útvonaltervező segítségével számított valószínű értékek).”

– olvasható a Pajkossy Gábor tanár úr által precízen kidolgozott útvonaltervben. Az első kirándulást követte még sok másik, hogy aztán 2017 őszén Kolozsvárott, a Bulgakovban a szőlő friss, ám már érett nedűjének ízlelgetése közben az emlékeket is felidézhesük.

A „kolozsvári Dzsingisz kánnal”, Hangay Oktávval akkor már nem találkozhattunk, de kimondatlanul is tudtuk, hogy máig is érvényes és intő jel mindannyiunknak, amit ő a helyi Kereskedelmi Akadémia 1891–

1892. évi értesítőjében megfogalmazott azokról az ifjakról, akik kerülnek a mozgást, sportolást, túrázást:

„Azokból a sápadt, pincenövénytörű és a gyermekies vonásoktól megfosztott arcú tanulókból, a testi munkát restellő s a játékot kerülő ifjakból toborzódnak a fagyos külsejű szobatudósok, idegyöngye kávéház szutyakolók s a testi s lelki ájulásban tengődő férfiak, melyekben – sajnos – magyar társadalmunk annyira bővelkedik.”¹

Írásomban azt szeretném bemutatni, hogy az 1891-ben alakult Erdélyi Kárpát-Egyesület egyik első nagy túravezetője, Hangay Oktáv, akit barátai mongol vonásokra emlékeztető külseje miatt csak Dzsingisz kánnak szólítottak, hogyan próbálta megszervezni az erdélyi turistaéletet, hogyan alakította ezen keresztül is a nemzetfelfogást, és kolozsvári perspektívából hogyan reagált az egyre erősödő német és román **nacionalizmusokra**, és azok törekvéseire.

Európa-szerte az első turistaegyesületek a 19. század második felében alakultak meg. Ehhez nyilván hozzájárult a földrajztudomány intézményesülése és a térképészet fejlődése. A Habsburg Birodalomban II. József rendelte el a birodalom katonai felmérését, mely előmozdította a térképészet fejlődését, és a 19. századi túrázni vágyók katonai térképeket használhattak.² Az első turistaegyesület 1857-ben alakult Londonban The Alpine Club néven. Ezt követte az osztrák Alpen Verein 1862-ben, majd a későbbi Német Császárság területén a németországi Deutscher Alpen-Verein 1869-ben, és e kettőt 1873-ban egyesítették. Az olasz egyesület 1863-ban Club Alpino Italiano néven indult. Ugyanebben az évben Svájcban is alakult turistaegyesület: a Schweizer Alpen-Club. Franciaországban 1874-től

¹ *Hangay Oktáv*: Torna, játék és játék-egyesület. In: A kolozsvári benlakással [sic!] összekötött Kereskedelmi Akadémia tizennegyedik évi értesítője. Az 1891–1892. évi tanévről. Szerk. Kiss Sándor. Kolozsvár 1892. 13.

² A témáról bővebben lásd *Búr Gábor*: Földrajzi társaságok a 19. századi Európában. In: *Historia critica*. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből. Szerk. Manhercz Orsolya. Bp. 2014. 165–174.; *Hilbert Bálint*: A földrajztudomány intézményesülése és szellemiségének fejlődése az Osztrák–Magyar Monarchiában. *Földrajzi Közlemények* 143. (2019) 3. sz. 223–235.

működött a Club Alpin Français.³ A Magyarországi Kárpát-Egyesület megalakulása is ebbe a sorba illeszkedett 1873-ban. Döller Antal nyugalmazott őrnagy fáradozásának lett a gyümölcse az egyesület megalakulása Ótátrafüreden 180 taggal. Ennek a Budapesti Osztálya 1888-ban indult.⁴

Az Erdélyi Kárpát-Egyesület (a továbbiakban: EKE) alakuló ülésére 1891. január 12-én Kolozsvárott került sor, de a mintegy 300 tagot számláló egyesület csak május 12-én kezdte meg működését gróf Bethlen Bálint főispán, elnök, báró Feilitzsch Artúr erdőigazgató társelnök és Radnóti Dezső hírlapíró, főtítkár irányítása mellett.⁵ Az EKE megalakulása előtt Erdélyben egy turistaegyesület működött, a szászok német nyelvű s szellemű Szebeni Kárpát-Egyesülete, melyet 1880-ban alapítottak. Az 1885-ban létesült Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (a továbbiakban: EMKE) felismerte, hogy szükség van egy magyar szellemiségű turistaegyesületre is, ezért pákói Sándor József főtítkárral, az EKE későbbi alelnökével megkezdődött a kérdés tanulmányozása.

Az Egyesület alapszabályának értelmében a fő célkitűzés Erdély turista-szempontrú „kiművelése” volt, szigorúan politikamentesen. Már a kezdetekben kirajzolódott négy fő irányzat az Egyesület tevékenységén belül: a turistáskodás, a néprajz, a fürdőügy és az idegenfogalom.

1894-ben díszes ünnepség kíséretében avatták fel az első, lovagvárszerű menedékházat a Tordai-hasadékban, majd a detonátai három szobás turistaházat. Más szempontból is nagyon élénk munka kezdődött: utakat jelölték ki, ellátták útjelzésekkel, sziklaavatások, turistaünnepségek egész sora követte egymást Erdély vadregényes hegyei és völgyei között. Az Egyesület forgalomba hozta a Livia- és Széchenyi-forrás ásványvizzeit, kezelésbe vette a dombhíti fürdőt, rendbe hozta Kolozsvár környékén a kányafői és a Szent János-kúti kirándulólhelyeket.⁶

Az Egyesület lapja 1892-ben *Erdély* címen indult, melyet a tagok az évi hat korona tagdíj megfizetése mellett ingyen megkaptak. A *Beköszöntő*ben így fogalmazták meg a lap arculatát:

³ *Hangay Oktáv*. Külföldi turista-egyesületek. Erdély 2. (1893) 7–8. sz. 222–226.

⁴ *Jellinek János*. A magyar természetjárás története. Bp. 1939. 22–23.

⁵ Erdélyi Kárpát-Egyesület története a II. világháborúig. In: Magyar turista lexikon. Szerk. Polgárdy Géza. Bp. 1941. 59–62. <http://mhk.szofi.net/tortenet/eketor.htm>, letöltés: 2021. júl. 3.

⁶ Uo.

„Olvasóinknak és illetve tagtársainknak szíves tudomására hozzuk, hogy egyesületünk alapszabályszerű céljainak hathatósabb megvalósíthatása végett, *Erdély* címmel turistai, fürdőügyi és néprajzi folyóiratot indít. Az *Erdély* jellemző nevet a folyóiratnak nem elkülönödő szándékból adtuk. Csak meg akartuk röviden jelölni azt a területet, a haza oszthatatlan földjének azt a dűlőjét, amelyben ím becsületesen munkálkodandók vagyunk a hasznos hazafiság nevében, közreműködve abban, hogy ország-világ előtt feltáruljon Szent István birodalmának e tündérbirtoka, rejtett kincseivel, sejtett bájaival, s hogy megismertette s a közfigyelmet magára vonva, ezzel is erősödjék a nemzet e védbástya.”⁷

A lap szerkesztője Radnóti Dezső volt, a főmunkatársak pedig: Hankó Vilmos dr., Herrmann Antal dr., Téglás Gábor, Hangay Oktáv és Veress Endre. A turistaügyért elsősorban Hangay Oktáv volt felelős, ezért most vele foglalkozunk részletesebben.

„Három dolgról volt nevezetes Hangay Kolozsvárott: őt tartották a város legerősebb emberének, ő volt a legkitűnőbb medvevadász és ő haragudott legádázabban a németekre”⁸ – írta a *Szabadság* című lap 1936-ban. Hangay Oktáv 1850-ben született Várpalotán. Apja a Fittler családnevet 1848-ban változtatta Hangayra. Hangay (Fittler) Antal tatai ügyvéd volt, aki fiát Esztergomban majd Pozsonyban taníttatta. Hangay Oktáv egyetemi tanulmányait Zürichben, Münchenben végezte, vegytant tanult. Hazatérte után tanári pályára lépett, majd Széchényi Ferenc, Niczky Lajos és Zichy János grófok gyermekeinek nevelésével foglalkozott, és mint a családokat kísérő nevelő Európa számos táját bejárta. Egy hosszabb olaszországi tanulmányút után Kolozsvárra került, ahol 1888-ban szerzett történelem–földrajz szakos tanári diplomát. 1889-től a kolozsvári Kereskedelmi Akadémia tanára lett. Lelkes híve volt a mozgásnak, túrázásnak, síelésnek. Az Akadémián megalapította a Spharia nevű sportkört, amelyben a részt vevő ifjak tornában, atlétikában, vívásban, birkózásban és kerékpározásban jeleskedtek. Majd 1894–1895-ben megalakította az első erdélyi Ski Clubot a „lábszánkózás” meghonosítására. Gyakorló turistaként ő fedezte fel a

⁷ Beköszöntő. *Erdély* 1. (1892) 1. sz. 1.

⁸ Aki negyven évvel ezelőtt harcolt a német veszedelem ellen. *Szabadság* 1936. május 10. 6.

kányafői „messzelátót”, majd 1892. május 15-én ő vezette az EKE első hivatalos kirándulását is erre a helyre, amely a kolozsváriak kedvelt kirándulóhelyévé vált.⁹ Hangay sok túrát vezetett és szervezett. Kedvelt területe az Andrásy-havasok és a Vlegyásza volt. Éveken keresztül ő készítette az EKE kirándulásainak tervezetét. Az EKE választmányának tagja volt (1894–1902), ő vezette be a diákturistaság intézményét. A diákturisták első csoportja 40 fővel 1897. április 8-án indult el Kolozsvárról Felvidékre Hangay vezetésével. Meglátogatták Máramarosszigetet, Iglót, Késmárkot, Rutkát, Selmecebányát, Hatvant, Szolnokot és a közbeeső kisebb településeket. Tíznapos kirándulásban volt részük.¹⁰

Cikkei gyakran jelentek meg az *Erdély* című folyóiratban. Ezenkívül több turistakalauzt is gazdagított tudásával, írásaival. Legjelentősebb önálló műve 1900-ban jelent meg *Tanári vakációk* címmel, amelyben tanulmányok és esszék mellett útleírásokat is olvashatunk. 1916. március 11-én Kolozsvárott hunyt el.

A táblázatban összegyűjtöttük azokat a cikkeket, melyeket Hangay írt az *Erdélybe*; illetve olyan cikkek is szerepelnek benne, amelyek egy-egy írására születtek válaszul; valamint szintén a táblázatban szerepel egy Hangay 60. születésnapjára íródott cikk is.

Ha megvizsgáljuk ezeket a cikkeket, illetve a cikkek által keltett vitákat, ráláthatunk a korabeli turizmus jellegére, Hangay személyiségére, szemléletmódjára. Bár napjainkban sem jellemző, hogy a társadalom széles rétege élne a turizmus adta lehetőséggel, de a 19. századi viszonyokkal összehasonlítva az eltömegesedés figyelhető meg e téren is. Hangay korában a turistáskodás csak egy nagyon szűk, főként tudósokból és magas rangú tisztviselőkből álló férfi réteg kiváltsága volt.¹¹ A kirándulások zártkörűek voltak, az egyesület tagjai vettek rajta részt.

⁹ *Polgárdy Géza*: Hangay Oktáv, turista- és síéletünk korai szervezője. <https://csaladisi.ekekolozsvar.ro/hangay-oktav>, letöltés: 2021. jún. 15.

¹⁰ Diákturistáskodás. *Erdély* 6. (1897) 3. sz. 46.

¹¹ Jól látható ez egy-egy kirándulás résztvevőinek felsorolásából. 1897. augusztus 8–9-én az EKE a Vlegyászára tett kirándulást. Húszan voltak, köztük Szádeczky Lajos dr., Mannsberg Sándor br., Márki Sándor dr., Moldován Gergely dr., Török Imre dr., Békéssy Károly dr., Merza Gyula, Hirschfeld Sándor, Molnár József, Andrásovszky Dániel, Kovács Géza, Horváth Pál, Dunky Kálmán, Kántor József, Radnóti Dezső egyesületi tagok. Lásd *Az E.K.E. a Vlegyászában*. *Erdély* 6. (1897) 8–10. sz. 143. – Az 1898. július 19-én induló háromnapos

Cikk címe	Évfolyam, füzetszám	Oldalszám
Utazásaim az Andrásy-havasokban I.	1. (1892) 2. sz.	123–131.
Utazásaim az Andrásy-havasokban II.	1. (1892) 4. sz.	154–159.
Az Öreg-havason	1. (1892) 7. sz.	287–290.
Lángoló talajon, a Küküllő mentén	2. (1893) 5. sz.	129–133.
Külföldi turista-egyesületek	2. (1893) 7–8. sz.	222–226.
Adatok Kolozsvármegye turistai feldolgozásához	4. (1895) 8–9. sz.	226–229.
Ifjúsági túristáskodás	5. (1896) 6. sz.	19–20.
Túristaság télen	5. (1896) 10–12. sz.	131.
Kolozsvármegye turista-kalauzához	7. (1898) 1–3. sz.	13–20.
Szamos-Bazár	7. (1898) 8–9. sz.	67–72.
A Meleg-Szamos forrásai (Válaszom dr. Czibusz Géza úrnak)	8. (1899) 1–4. sz.	4–6.
A Meleg-Szamos forrása Írta: Czibusz Géza	8. (1899) 1–4. sz.	14.
A Meleg Szamos forrásai. Viszontválasz Hangay Oktáv úrnak. Írta: Czibusz Géza	9. (1899) 5–7. sz.	30–31.
A runki szorosról	15. (1906) 5–6. sz.	68–72.
Hangay Oktáv	19. (1910) 1. sz.	1–4.
Kolozsvármegye szelídebb területében	19. (1910) 1. sz.	5–13.

kiránduláson a Szamos-bazárban 18-an vettek részt. Többek között: Hangay, Sikó Kanut, Bartha Sándor főerdész, Héczey István szolgabíró, Dunky Kálmán, Szikszay Ferencz főjegyző, Cs. Csiky Emmánuel, Bod László, Királyi István és Lajos, Radnóti Dezső főtitkár, Boér János stb. Lásd Az. E.K.E. a Szamos-Bazárban. Erdély 7. (1898) 4–7. sz. 57–58.

Kolozsvármegye szelídebb területében (Második közlemény)	19. (1910) 2. sz.	17–25.
Válasz: Megjegyzés Hangay Oktáv úr cikkére. Írta: Győrffy István	19. (1910) 3. sz.	45–46.
Válasz: Tek. Győrffy István úrnak Lőcsére	19. (1910) 4. sz.	57–58.
Mit tehetnénk turistailag 80 éves királyunk emlékére	19. (1910) 9. sz.	1–2.
Magyar vonatkozások külföldön I. Bécsújhely	22. (1913) 3. sz.	33–38.
Magyar vonatkozások külföldön I. Bécsújhely (Folytatás)	22. (1913) 4. sz.	55–60.
A Gyerőffyiek hantjain	22. (1913) 10. sz.	165–169.
Bismark [sic!] herceg első utazása magyar földön	24. (1914) 2. sz.	17–20.

Hangay egész életében arra törekedett, hogy a turizmust népszerűvé tegye a fiatalok körében is. Ezért szervezte meg, egyrészt, a Kereskedelmi Akadémián a diákturistaságot. Másrészt ennek érdekében országos intézkedéseket sürgetett, melyek az ifjúság olcsó szállását és ellátását biztosítanák, valamint vasúti kedvezményeket javasolt számukra. A diákturizmust is egyleti keretek között képzelte el. Javasolta, hogy 17 éves kortól állítsanak ki az ifjak részére turistaigazolványt, amellyel igénybe tudják venni a kedvezményeket.¹²

Amint azt már fentebb említettük, Hangay nagyon nehezen viselte azokat az ifjakat, férfiakat, akiknek nem tartozott életformájához a mozgás és a sportolás, és ezt többször igen élesen és határozottan kifejtette:

„A kolozsvári magyar turistákat a jó Isten valami kényelemvágó húsból alkotta, mert különben lehetetlen volna, hogy azt a gyönyörű vidéket, mely városuk közelében van, dunántúli vagy alföldi

¹² *Hangay Oktáv*: Turista-kongresszus papíron. Ifjúsági turistáskodás. Erdély 5. (1896) 6. sz. 73–74.

ember tollából ismerjék meg. Mint az ókori népek, melyek a hegyeket természetfölötti lények lakásának tartották, hová a profán ember nem közeledhetik, éppoly szent irtózáttal viseltetnek kolozsvári tagtársaim a hegyek iránt.”¹³

Vagy másutt: „Különösnek találom, hogy a turisták a telet a meleg kályha mellett töltik el. A természet igaz, megváltozik, de a tájkép, főleg hegyi sajátsággal, nagyon megszépül”¹⁴. A téli kirándulásokon ismertette meg Hangay az egyesületi tagokkal és a diákokkal a lábszánkózást, mai nevén sielést, és hozta létre az első erdélyi síklubot.

A kolozsvári Dzsingisz kán azonban nem csupán azokat szólta meg, akik nem mozogtak: túratársai hozzáállását is több esetben szenvtelenül kifogásolta:

„Kirándulóink nagyobb számának azon fölfogása van, hogy valódi turistai teljesítmény számba csupán oly vidékek meglátogatása vehető, melyekben égnek meredő sziklás hegyek s atlétai lábizmoknak való lejtők köszöntik a vállalkozót. Megrakva eleségtelt tarisznyákkal, melyek mind csupa Noé-bárkák, mert minden ehető állatból áll tartalmuk, – nekidurálja magát a vasárnapi turista, valami »remek« és »vadregényes« tájnak és minden magaslatot kisebbrendű Himalájának híresztelvén, eldicsekszik 5-6 órai hegymászással. [...] Aztán a leghatározottabban kieszelt hegyi kirándulás sem végződik mindig a hegytetővel. Nemcsak a kapaszkodással járó munkameleg, a szuszogás, izzadás szokatlan jelenségei változtatják meg a pontos műsort, hanem a tarisznyák válogatos tartalma, az azokba került Drehersziráénak vagy Küküllőmenti alkoholnimfák édes suttogása, drótnélkül [sic!] kerül a turisták fülébe s pihenőkre csábítja őket, minden árnyas behorpadás pázsitos szőnyegének megpillantásánál.”

Bevallása szerint maga Hangay is járt így, amikor a Vlegyászát megmászni a kellemes poharazgatás és falatozás miatt „dinamikai képtelenség” volt. A humor sem hiányozhatott ezekről a társas összejövetelekről. Mutatja ezt az is, amikor egy völgybeli fa árnyékában társalognak azzal biztatták a

¹³ *Uő*: Az Öreg-havason. Erdély 1. (1892) 7. sz. 287.

¹⁴ *Uő*: Turistaság télen. Erdély 5. (1896) 10–12. sz. 131.

túratársak egymást a maradásra, hogy onnan nagyszerűen lehet szemlélni a Vlegyászát, de ha oda felmásznának, csak völgyeket látnának. Így maradtak a fák hűs árnyékában a turisták, mert a hegy náluk csak „helyzet-fogalom” volt.¹⁵

Hangay a Kolozs vármegyei turistáknak három csoportját különböztette meg. Kategorizálása alapján vannak olyan turisták, akik nem szeretik a hegyeket, de a bort megisszák – őket jól felpakolt lovakkal el lehet vinni a patakok mentén, a völgyekben a hegyek lábáig. Vannak olyan turisták, akik szeretik a hegyeket, de csak vizet isznak – „csendes, kitartó turisták ezek, bár nagyon ritka számúak a magyar kiránduló közösségben”. És vannak olyan turisták, akik szeretik a bort, és rajonganak a hegyekért is, örömmel mászák meg az emelkedőket, de csak a pihenő táborozás kellemes literjeinek reményében.¹⁶ Egy ismeretlen szerző verse alapján Hangay is ehhez a csoporthoz tartozott: „Ott, hol Mándli kantinja: / Lekapta a »masina«. / Ám *Hangay* fővezér / Kocsmába tér, hogy ne érje ily veszély”¹⁷.

Pontos képet kapunk arról is, hogy mi is kellett az Erdély vadregényes tájaira kirándulók poggyászába:

„Íme ide iktatom poggyászsunk tartalmát. A geológiai és botanikus tudományos segédeszközökön kívül éléstárunk állott: egy zsák kenyérből, tíz kiló kolozsvári szalonnából (nemzeti nevén kájzerfleijs), három kiló kendilónai sajtból, néhány csomó hagymából, konyak és köményesből, tea, rum és cukorból. Szükségesek ezek oly vidékekre, hol kukorica-málén s oláhtúrón kívül más eleség nem kapható. Ruhatárunk flanell útiingek, plédek, takarók, esőköpenyegek, vízhatlan bakancsok s bőr-kamáslik gyűjteményes csomagából állott. Apróbb főzőedény s egy-egy revolver volt még kiegészítésül, bár ez utóbbi tekintettel a csendes oláh pásztor-népre, majdnem felesleges védőeszköz.”¹⁸

¹⁵ *Uő*: Kolozsvármegye szelídebb területében. Erdély 19. (1910) 1–2. sz. 5.

¹⁶ *Uő*: Szamos-Bazár. Erdély 7. (1898) 8–9. sz. 68.

¹⁷ *Mirza de Nemsaffy*: A Vlegyása (Vigyázd). Kirándulási hősköltemény. VIII/7–8. Erdély 6. (1897) 8–10. sz. 116.

¹⁸ *Hangay Oktáv*: Utazásaim az Andrásy-havasokban. Erdély 1. (1892) 2. sz. 124.

A hegyekben tehát felesleges volt védőeszközről gondoskodni, de valami-nőre szükség lehetett a nyilvános vitákban. Hangaynak a cikkeit több ízben is megtámadták, és egy alkalommal a vita személyeskedésbe átmenő hangvétele miatt Hangay személyét is érte támadás. Ez utóbbi polémiát a „Szamos-bazárról” írt cikke váltotta ki.¹⁹ A „bazár” elnevezést Czárán Gyula turista használta elsőként a Meleg-Szamos forrásvidékére, mely a természeti látványosságok sorát, egy egész „bazárt” rejt. Czirbusz Géza a *Földrajzi Közlemények* 1898. évi 10. számában levelet intézett a lap szerkesztőségéhez, melyben Hangay Meleg-Szamosról írt cikkét kritizálta. Czirbusz (1853–1920) piarista szerzetes, földrajztudós, egyetemi tanár volt,²⁰ aki védelmébe vette a Hangay által felületességgel vádolt Hunfalvy János²¹ geográfust.²² A polémia a széles közvélemény előtt is ismertté vált, hiszen a vitaszövegek nem maradtak a szaklapoknál, hanem többek között az *Alkotmány* 1899. májusi számaiban is napvilágot láttak.²³ Hangay álláspontját csak „zártkörű véleménynek” titulálta Czirbusz, és szavai szerint a tanítványi hálából adódó kötelesség miatt szólalt fel Hunfalvy mellett.²⁴

A másik vita, amely kibontakozott az *Erdély* hasábjain, nem volt személyeskedő és a szakmai kérdéseken túl rámutatott Hangay patriotizmusára is. Győrffy István botanikus, egyetemi tanár, valamint kiváló turista és hegymászó Hangay *Kolozsvármegye szelídebb területein* című cikkére reagált, és azt tette szóvá, hogy Hangay a cikkben olyan növényfajtákat említett, melyek nem jellemzőek a Kolozsvár közelében található Szénafüvön.

¹⁹ *Uő*: Szamos-Bazár. *Erdély* 7. (1898) 8–9. sz. 67–72.

²⁰ A cikk megírásának idejében a nagykárolyi piarista iskolában tanított. Nevéhez fűződött a Délmagyarországi Néprajzi Múzeum megalapítása és az EKE választmányi tagja is volt. Egyetemi tanári kinevezése komoly felzúdulást váltott ki a Magyar Földrajzi Társaság berkein belül. Lásd *Hajdú Zoltán*: Czirbusz Géza: A magyar társadalomföldrajz „temetetlen” megalapítója. (<http://tef.elte.hu/hu/tanszek/tanszek-tortenet.html?id=162>, letöltés: 2021. júl. 4.) Egyik leghevesebb támadója Teleki Pál volt. Bosszúból Czirbusz haláláig akadályozta Teleki egyetemi magántanári habilitációját. Lásd *Ablonczy Balázs*: Teleki Pál. Bp. 2005. 79–82., 87.

²¹ Hunfalvy János (1820–1888) a magyar tudományos földrajz megalapítója, az MTA tagja. A Magyar Földrajzi Társaság elnöke volt annak 1872-es megalapításától.

²² *Czirbusz Géza*: A Meleg-Szamos forrása. *Erdély* 8. (1899) 1–4. sz. 14.; *Uő*1: A Meleg Szamos forrásai. Viszonválasz Hangay Oktáv úrnak. *Erdély* 8. (1899) 5–7. sz. 30–31.

²³ *Erdély*. *Alkotmány* 1899. május 3. 8.; *Polémia*. *Alkotmány* 1899. május 6. 5.

²⁴ *Polémia*. *Alkotmány* 1899. május 6. 5.1

Ezen túlmutatóan azonban a lényegi kérdés és véleménykülönbség abban állt, hogy Hangay szerint a hazai, közeli növényeket kell megismerni és „nem a távoli külföld növényeivel bíbelődni”. Erre Győrffy azzal felelt, hogy a hazai flórát „csak akkor tudjuk igazán megbecsülni, ha másföldivel való összehasonlítás útján jöttünk rá annak értékes voltára”²⁵. Hangay viszontválaszát nagyon rövidre zárta: „[...] synonymák, különböző botanikusok diagnózisa vagy a subtilis növényfajok fölött vitába ne bocsátkozunk egy honismertető folyóiratban, melynek népszerű iránya ismertet és hódít, de száraz tudományos cikkek ugyancsak csömört okoznának a nagyobb közönségben”²⁶.

Hangaynak ugyanez a patriotizmusa mutatkozott meg akkor is, amikor némi malíciával illette azokat, akik Nyugatra mentek nyaralni:

„Midőn a júniusi nap leküldi melegét az úri hajlékok falai közé s a kényelemnek dédelgetésére kigondolt találmányok és eszközök nem elégíthetik ki a 20-ik század otthonaiban elpuhult egyéneket, megindul nálunk is a vándorlás nyugat felé. Képzelt szükségletek, a minden áron való nyaralás, a jólétnek fonák értelmezése, az úri életmódok tettető eleganciája, a sok valódi s képzelt betegség kínzó és vagyionfosztó kényszere.”²⁷

Patriotizmusa azonban nem tette őt kurucos beállítottságúvá, a kiegyezésnek, a dualista Monarchiának és magának Ferenc Józsefnek is lelkes híve volt.²⁸

Amilyen lelkes híve volt a dualista Monarchiának, olyan megalkuvást nem tűrő ellenzője volt a 19. század második felében szárnyra kapó pángermanizmusnak és magyarországi terjedésének. Ennek a kérdésnek két hosszabb írást, kismonográfiát is szentelt. Az egyikben a pángermán egyesületekről írt,²⁹ a másikon pedig az „Alldeutsch Szövetségről”

²⁵ Győrffy István: Megjegyzés Hangay Oktáv úr cikkére. Erdély 19. (1910) 3. sz. 46.

²⁶ Hangay Oktáv: Tek. Győrffy István úrnak Lőcsére. Erdély 19. (1910) 4. sz. 57–58.

²⁷ Uő: Magyar vonatkozások külföldön. I. Bécsújhely. Erdély 22. (1913) 3. sz. 33–38. és 23. (1913) 4.1 sz. 55–60.

²⁸ Uő: Mit tehetnénk turistailag 80 éves királyunk emlékére? Erdély 9. (1910) 9. sz. 1–2.

²⁹ Uő: A nagynémet vagy pángermán egyesületek és működésük. (Harcz a magyarságért! sorozat) Kolozsvár, 1900., 2. kiadása: Kolozsvár, 1901. A könyvet Ürmössy Lajos

(Alldeutscher Verbandról).³⁰ Az 1870–71-ben zajló német–francia háború idején Hangay Münchenben volt. Elmondása szerint Franciaország iránt érzett kiolthatatlan rokonszenvvel figyelte meg azt a nemzeti fellángolást, amely a német népben a pángermanizmusban öltött testet. Úgy gondolta, hogy ez az eszme felelős azért, hogy Magyarországot és a magyar népet annyi támadás érte német részről az itt élő németek miatt. A Schulvereinek³¹ a magyar nemzetiségpolitikát ostromló megnyilvánulásai a szász ifjúság panaszából táplálkoztak; ők a magyar középiskolai törvényt erősen bírálták. A magyar országgyűlés, sajtó és közvélemény egyhangúlag elutasította a Schulvereinek Magyarország belügyeibe történő beavatkozását. Hangay úgy vélte, hogy a pángermán gondolatok terjedése az erdélyi szászok körében már feltartóztathatatlan:

„Nos, édes jó magyarjaim, legyetek nyugodtan, a magyar kormány s a magyar társadalom nem fog semmit se tenni; valaha lehetett volna praeservative [itt: megelőzően] eljárni, mielőtt a baj keletkezett volna, ma már csak curative lehetne intézkedni, mert a pangermán fekély jól kifejlett az államtesten. Az orvos elkészt!”³²

Innen tovább Hangay szerint már csak arra lehet figyelni, hogy a „zöldszász penész a délmagyar megyék németiségét el ne lepje”³³.

A német-kérdés taglalása után Hangay a román nacionalizmus erősödésére is reagált. A *Budapesti Hírlap* 1907. évi karácsonyi számában Románia természetes alkotórészeiről fejtette ki álláspontját.³⁴ Két román atlaszt sérelmezett, melyeket George T. Buzoianu szerkesztett és a romániai nép- és polgári iskolákban használtak. A dákoromán elképzelés szerint Románia

ismertette a Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Székely Nemzet* című lapban. *Úrmössy Lajos*: Pángermán egyesületek. *Székely Nemzet* 1900. augusztus 13.. 1–2.

³⁰ *Hangay Oktáv*: Az Alldeutsch Szövetség. (Harcz a magyarságért! sorozat) Kolozsvár, 1903.

³¹ Az 1881-ben Bécsben alapított Allgemeiner Deutscher Schulvereint a világon élő összes német kisebbségi népcsoport kulturális támogatására, különösen az oktatásügy felkarolására hozták létre. Lásd bővebben *V. Windisch Éva*: A magyarországi német nemzetiségi mozgalom előtörténete (1867–1900). II. rész. Századok 98. (1964) 5–6. sz. 1104–1129.

³² *Hangay O.*: A nagynémet vagy pángermán egyesületek... i. m. 21.

³³ Uo. 23

³⁴ *Uő*: „Terra nostra”. Románia természetes alkotórészei. *Budapesti Hírlap* 1907. december 25. 63.

természetes határát a Tisza alkotja, és már az 1891-es romániai földrajz-könyv is a Tiszát jelölte meg a jövőbeli Románia határának. 1894-ben³⁵ Apponyi Albert gróf a közösügyi delegációban szót emelt Kálnoky Gusztáv gróf osztrák–magyar külügyminiszternél ez ellen, de nem lett semmi eredménye, Bécs nem avatkozott közbe. Hangay erősen ostromozta a Monarchia bukaresti diplomáciáját:

„Ha diplomáciánknak lett volna érzéke még évtizedek előtt az ily tanítási mód végkövetkezményét politikailag megfontolni, akkor ma tán nem lenne az összes román ifjú generáció a dicső Dákorománia szellemi katonája, mely alig várja azt a történeti alkalmat, hogy eszméjének objektíve hódító harcosa is lehessen. Oda fogunk jutni a bukaresti követségeink lanyhasága folytán, hogy a dákoromán kérdést nem Bécsben, nem Budapesten kell majd eldönteni, hanem Bukarestben. Ott is nem aranyrojtos diplomáciai frakkokkal, hanem Mannlicherrel!”³⁶

Ugyanígy elkeserítette Apponyit is (Hangay által idézett levele alapján) a bukaresti követség hozzáállása, és azon a véleményen volt, hogy azt Magyarország érdekei egyáltalán nem érdeklik.³⁷

Hangay a dákoromán törekvéseket veszélyesebbnek látta a pángermanizmusnál és a szerbek által rajzolt térképeknél is. A pángermanizmus élet az tompította, hogy akkor még az nem volt a hivatalos német politikai körök zászlajára tűzve, a szerbek pedig etnográfiai szempontokat érvényesítettek a térképek elkészítésekor – a románok viszont ilyen szempontokat sem vettek figyelembe. 1936-ban, húsz évvel Hangay halála után, a fajvédők sajtóorgánuma, a Bajcsy-Zsilinszky Endre által főszerkesztett *Szabadság* ismét a köztudatba hozta Hangay pángermanizmusról írott műveit. A nagy különbség azonban abból adódott, hogy míg Hangay úgy írtatott

³⁵ Hangay *Terra nostra* c. cikkében 1891-re, *Aehrenthal báró külügyminiszter és a rumén térképek* c. cikkében 1895-re tette Apponyi felszólalását, valójában 1894-ben került rá sor. A külügyi expozé. A román kérdés a delegációban. Budapesti Hírlap 1894. szeptember 20. 3.

³⁶ A Mannlicher az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének legnagyobb számban rendszerezített fegyvere volt.

³⁷ *Hangay Oktáv: Aehrenthal báró külügyminiszter és a rumén térképek*. Ellenzék 1908. március 21. 1.

erről a témáról, hogy az nem volt a hivatalos német politika része, a hitleri Németországnak már meghatározó ideológiai alapvetése volt.

Hangay Oktáv idejében és utána, a hegyek-völgyek között járva sem a pángermán, sem a dákoromán veszély el nem tűnt, a lélek azonban megtisztult, a test felfrissült, hogy azután a túrázó a mindennapokban erősebben állja a megpróbáltatások sorát. A hegyek között kikericstől pompázó mezők minden bizonnyal minket is abban erősítenek, hogy a hétköznapi terheit könnyebben viseljük. Kívánok mindannyiunknak sok szép kikericses mezőt, és „nem csak lényegileg”!